

Kaxiga fåglar

Brutus Östling

Staffan Ulfstrand

Kaxiga fåglar

Personligheter och relationer
i fåglarnas värld

Innehåll

Inledning	15
Vacker, stark, rik	23
Lek på blodigt allvar	47
Predatorer och byten	59
Koloniliv, sammanhållning, konkurrens	75
Fjädrarna gör fågeln	117
Personlighet, arv, miljö	165
Framtidsperspektiv: Vinnare och förlorare	185
Fotografens tack	190
Artregister	191

Inledning

Det ska mycket till för att en fågel ska klara sig undan alla faror och fiender och lyckas lägga beslag på tillräckligt med föda för dagen. Men en sak är att överleva, en annan att fortplanta sig, vilket kräver en partner av det andra könet och en så rik tillgång på föda att det räcker även för en hungrig ungvåg. Endast sådana individer som har ovanligt goda förutsättningar blir vinnare i den ständigt pågående konkurrensen. De måste ha vissa egenskaper. I högre grad än sina konkurrenter måste de vara starka, klyftiga, snygga, tuffa, finurliga, listiga, flexibla, lyhörda, dristiga . . .

Hur går det till att bli en vinnare i relationerna med andra individer av den egna arten? Har olika arter olika personlighetstyper som påverkar deras sårbarhet till exempel inför alla de prövningar som vi människor utsätter dem för genom vår omvärldspåverkan?

Tiotusen olika fågelarter finns det på vår jord, och nästan var man än befinner sig ser och hör man någon eller några av dem. I lappmarksskogen är det så tyst på vintern att man hör snön falla – tills stillheten bryts av ett nödrop från en lavskrika som just undgått att bli tagen av en duvhök. I den namibiska öknen syns inget utom bergen i fjärran och hörs inget utom vindens sus – när plötsligt en sandlärka lyfter ett litet stycke bort och accentuerar tystnaden med sitt lågmälda varningsläte. Tvärs över Himalaya på niotusen meters höjd drar om hösten väldiga flockar av jungfrutranor med kurs på Indiens våtmarker, i Antarktis kurar och ruvar kejsarpingvinerna i femtio graders kyla och på Manhattans skyskrapor bor det pilgrimsfalkar. Där betingelserna är vänligare, är artrikedomen större. I tropisk regnskog eller savann kan den drivne fågelskådaren på en enda dag notera hundratals fågelarter – var och en med sina särdrag.

Det är uppenbart att vi människor påverkar varje ku-

bikmeter vatten, luft och mark och att vi blivit jordens obestridda härskare. Många fågelarter klarar inte att justera sina liv till den snabba och genomgripande miljöförändring som vår arts succé på samma gång bygger på och orsakar, utan minskar i antal eller dör ut, regionalt eller globalt. Andra arter är däremot kapabla att dra nytta av de nya möjligheter som uppstår i människans landskap. För tornfalkens del går det exempelvis lika bra att spana efter sorkar och insekter från en lyktstolpe vid vägkanten som från en död tall på myren. Välskötta vägrenar är ypperliga jaktmarker för gnagarätande rovfåglar, och om vänliga människor dessutom sätter upp holkar i trakten, då är det lätt att vara tornfalk. Allt människan gör är inte till förfång för fågelfaunan.

Bland fåglarna finner vi exempel på snart sagt alla tänkbara levnadssätt: störtdykande högsjöfiskare som havssulor, asätare som gamar och glador, luftburna insektsjägare som svalor och seglare, fröätare, nötknäckare, maskletare, sorkfångare, nektarsugare . . . Vissa arter är specialister, som endast äter vissa bestämda födotyper. För en fiskgjuse duger nyfångad fisk och inget annat. Andra är praktiskt taget allätare. En fiskmå sätter med god aptit i sig i stort sett allt mellan himmel och jord – inklusive en eller annan död eller levande fisk.

Samma sak vad beträffar häckningsmiljön: vissa arter är specialister, medan andra trivs lite varstans. Medan dubbelbeckasinen obetingat kräver översilade och näringsrika kärrmarker och nötkråkan inte kan tänka sig att leva utom där det står täta granbestånd intill en frodig hassellund, bor det gräsänder i alla slags vattensamlingar och havsvikar, och nämn det landskap där kråkor och korpar inte skulle klara av att livnära sig och föda upp sina avkomlingar.

Men tyvärr är den bleka sanningen att födoresurserna aldrig någonsin räcker för alla, och i konkurrensen klarar sig somliga individer bättre än andra. Dessutom har olika individer högst olika förmåga att undvika eller överleva olika slags faror och prövningar. De flesta fåglar inte bara konsumerar mat utan *är* också mat för rovfåglar och rovdjur. Det krävs vaksamhet mot falkar, korpar, rävar, katter och andra predatorer, och då uppstår ett dilemma: sträcka på halsen och spana eller fortsätta att beta av det gröna gräset. Finns det någon lösning på problemet?

Ett sätt kan vara att samlas i flockar. Om varje grågås i en flock på hundra ägnar några procent av tiden åt spaning, kommer det praktiskt taget varenda minut att vara åtminstone någon som spanar. Flitigt spanande kan till råga på allt uppfattas som beundransvärt och höja fågelns status och attraktivitet.

Fåglar dör sällan av ålderdomssvaghet utan till följd av yttre omständigheter – de tas av en rovfågel, drabbas av akut sjukdom eller driver till havs med vinden och drunknar. Nyutflugna ungar lever särskilt farligt. Fyra starungar av fem är döda några månader efter det att de lämnat boet. Vuxna (adult) fåglar klarar sig lite bättre. För en häckande stare är sannolikheten ungefär 50–50 att ett år senare fortfarande vara i livet och således få chans till ännu ett häckningsförsök. En gulspurv eller koltrast som nått fem års ålder har haft en fantastisk tur. Småfåglar har korta liv.

Stora fåglar lever i genomsnitt mycket längre än små. En örn, häger, mås eller gås som klarat sig genom sitt första levnadsår blir inte sällan ett eller ett par decennier gammal. Albatrosser, flamingoer, havsörnar och tärnor som har tur kan få uppleva sin femtioårsdag. Då gäller en försiktigare livsföring utan alltför djärva satsningar. Sannolikt kommer det fler och kanske bättre tillfällen.

Men det är inte livslängden utan fortplantningsresultatet som är måttet på biologisk framgång. Varenda fågel föds med sin unika konstellation av ärftliga anlag, gener, som påverkar dess möjligheter att klara livhanken och att alstra avkomlingar. Självklart blir anlag som har gynnsamma konsekvenser för sin ägare allt vanligare i beståndet, medan sådana som har negativ inverkan blir allt färre, och på så sätt ändras gradvis artens utseende och beteende. Den blir med andra ord allt bättre anpassad till sin miljö. Slutet gott, allting gott – eller?

Nej, tyvärr inte. Omvärlden förändras nämligen oavbrutet, vilket medför att vad som var en effektiv anpassning vid en viss tid inte alls behöver vara det vid ett senare tillfälle. Vilka anlag som ökar en fågels chanser att lägga beslag på tillräckligt med mat för att överleva ännu en liten tid, undvika att själva bli uppätta och bli valda som partner av en eller flera individer av det andra könet varierar följaktligen mellan tider och platser.

Just så fungerar naturligt urval – Charles Darwins briljanta idé om orsaken till de levande varelsernas funktionella utformning och föränderlighet, som han för 150 år sedan presenterade i sin bok *Om arternas uppkomst*. Darwin insåg att om vissa individer i ett bestånd får många ungar, andra mycket färre och många inga alls och förutsatt att denna ojämlika framgång åtminstone delvis beror på genetisk variation, kommer naturligt urval att äga rum och leda till anpassningar och i vissa fall till uppkomsten av nya arter. Falkens skarpa syn, ugglans fabulösa hörsel, korpens klokhet och pingvinens köldtålighet, flyttfåglarnas orienteringsförmåga – alla de märkvärdigheter som gör fåglarna till så fascinerande varelser är resultat av naturligt urval.

Till vinnarna i den ständiga konkurrens som pågår i na-

turen kommer de fåglar att höra som inte väjer för att strida om det gäller en resurs av mycket stor betydelse, förutsatt att motståndaren inte verkar alltför överlägsen. Bäst är dock att segra genom att hota och inte behöva slåss, för även en segrare kan bli skadad. Därför är fåglar utrustade med en mängd drag i utseende och uppträdande som de använder för att försöka övertyga motståndaren om sin oövervinnelighet. Faktum är att de flesta bataljer helt enkelt inte blir av. De allra högsta vinsterna gör de hanar som begåvats med överlägsen attraktionsförmåga och de honor som är skickligast på att avgöra vilken bland ett antal angelägna hanar som kommer att bli den bäste fadern till hennes nästa ungvull.

Att välja partner hör till de viktigaste händelserna i en fågels liv, hona som hane. Utan en förstklassig kompanjon kommer de egna kvalifikationerna inte till sin fulla rätt. Hos de flesta arter är valet särskilt viktigt för honorna, eftersom de gör en så väldig investering av tid och energi i varje häckningsomgång. Logiskt nog är det vanligtvis de som är kräsna väljare, medan hanarna är ivriga säljare. Hos många fågelarter stoltserar hanarna med bjärta färger och tofsar och förlängda stjärtpennor. De kan ägna sig intensivt åt att sjunga natten lång och åt andra sällsamma aktiviteter, och det tog sin tid innan forskarna förstod varför de ägnar så mycket tid åt detta. Det var förvisso lätt att se att de framför allt använder allt det här prålet under sina förförelseförsök. Men varför i all världen föredrar honorna hanar med extrema prydnader eller extremt beteende så till den grad att hanarna verkligen tjänar på dessa ofantliga satsningar? Och vad tjänar honorna på att spilla dyrbar tid på att jämföra och titta eller lyssna på olika hanar?

Ju mer en hane orkar styra ut sig och åbäka sig, i desto bättre kondition är han och desto bättre är sannolikt också

hans genetiska anlag. Svaga hanar orkar bara med klena ornament; de kommer inte att höra till traktens främsta sångvirtuoser och inte heller till dem med de vackraste prydnadsfjädrarna – så enkelt är sambandet. De honor som väljer en hane med storartade ornament får fler ungar med ljusare framtidsutsikter än de som fått nöja sig med en hane med blygsammare ornament. Alltså lönar det sig för honorna att vara kräsna i sitt val av partner och för hanarna att till gränsen för sin förmåga visa upp tecknen på sin förträfflighet.

Det finns många skäl till att fåglarna är så enastående i sin förmåga att väcka människors fascination. Fåglars liv är fullt av dramatiska händelser. Olika individer har olika personligheter, vilket borgar för omväxling, och de flesta fåglar ingår i en komplicerad väv av relationer med flera eller många andra individer.

Men fåglar är inte människor, och naturligtvis fungerar deras hjärnor annorlunda än våra. Inte minst detta faktum bidrar till att det är så spännande och stimulerande att försöka sätta sig in i deras värld. De tänker inte på samma sätt som vi, de lär sakna såväl historia som framtid och lever helt i nuet, och de torde sakna medvetande om sig själva som individer. Likväl går det att beskriva deras liv och leverne med användande av mänskliga begrepp, som dock måste uppfattas som liknelser. Och när allt kommer omkring, är det mycket vi och de har gemensamt. Framför allt har såväl fåglar som folk danats i en och samma process, nämligen det naturliga urvalet. Därför skulle man kunna se saken som så att både vi och de egentligen gör samma saker och har samma mål. Men medan vi funderar och diskuterar, agerar de.

Dubbelbeckasinen som spelar på myren, minervaugglan med nyfångat byte i klorna – visst fascinerar de oss!

